

Ewelina Mitreęga

Wady oświadczenia woli nupturientów

Studenckie Zeszyty Naukowe 6/10, 50-58

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wady oświadczenia woli nupturientów

Oświadczenie woli jest niezbędnym elementem każdej czynności prawnej. Jest instrumentem służącym podmiotowi prawa do kształtowania stosunków cywilnoprawnych, będącym efektywnym o tyle o ile jest zgodne z wolą wewnętrzną tego podmiotu, wyraża w sposób dostateczny zamiar wywołania skutków prawnych i zostanie złożone na serio.¹

W przypadku gdy ten uzewnętrzniiony akt woli nie spełnia powyższych wymagań, mamy do czynienia z wadami oświadczenia woli.

Kodeks cywilny wyróżnia takie wady jak: brak świadomości lub swobody (art. 82 k.c.), błąd (art. 84 k.c.), groźbę (art. 87 k.c.), pozorność (art. 83 k.c.).

Jak zaznacza W. Góralski², przytaczając argumenty J. Ignatowicza, zawarcie małżeństwa nie jest jednak typową czynnością prawną z zakresu prawa cywilnego, o czym świadczy choćby fakt, że sam ustawodawca uzależnia w art. 1 § 1 k.r.o., zawarcie małżeństwa od złożenia przez strony „oświadczeń”, a nie „oświadczeń woli”, jak jest to przyjęte przy zawieraniu umów.

Zdaniem prof. M. Nazara, zawarcie małżeństwa jest zdarzeniem cywilnoprawnym mającym postać umowy niemajątkowej szczególnego rodzaju.

K.r.o. po nowelizacji z 24 lipca 1998 r. wprowadza relewantność prawną wad oświadczenia woli nupturientów, wskazanych w art. 15¹ § 1 pkt 1–3, przez co tworzy podstawy do unieważnienia małżeństwa z ich powodu. Ograniczył się do nadania znaczenia trzem pierwszym z wymienionych wad oświadczenia woli i do tego w zmodyfikowanej postaci. Nie należy więc ich utożsamiać z wadami w rozumieniu kodeksu cywilnego.

Za J. Gajdą³ podkreślić należy, że wskazane w art. 15¹ § 1 pkt 1–3 wady dotyczą:

a) oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński – w razie złożenia

¹ T. A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2002, s.165

² W. Góralski, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998, s. 43–56.

³ J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 70–75.

oświadczenia przed kierownikiem USC,
b) oświadczeń o woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu – w razie zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej (w tym przypadku art. 15¹ nie znajdzie zastosowania do oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński złożonych przed duchownym, zgodnie z wymogami prawa wewnętrznego kościoła albo innego związku wyznaniowego).

Uzupełnienie katalogu przyczyn unieważnienia małżeństwa nie było oczywiście jedyną zmianą wprowadzoną do k.r.o. w wyniku jego nowelizacji w 1998 r., ale ze względu na temat pracy winnam opisać właśnie ją.

Unieważnienie małżeństwa ze względu na wady oświadczenia woli nupturientów nie było jednak rozwiązaniem zupełnie nowym w prawie polskim. Po prostu kodeks rodzinny z 27 czerwca 1950 r. pominął milczeniem funkcjonujące w prawie małżeńskim z 25 września 1945 r. art. 9 i 19, stanowiące wyraźnie, iż oświadczenia nupturientów dotknięte wadami, nie prowadzą do zawarcia⁴ małżeństwa ważnego i że małżeństwo takie, jeżeli nie nastąpi jego konwalidacja, ulega na żądanie małżonka unieważnieniu.

Pominięcie to nastąpiło ze względu na adekwatny do ówczesnych czasów pogląd, iż: „obrona samej czystości woli przy zawarciu małżeństwa byłaby nadmiernym poddaniem publicznego interesu trwałości małżeństwa prywatnemu interesowi jednostki...”.⁴ Nie oznacza to jednak, że małżeństwo dotknięte wadą oświadczenia woli, pod panowaniem kodeksu rodzinnego z 1950 r., nie mogło być w ogóle kwestionowane. O ile istnienie wad spowodowało rozkład pożycia małżeńskiego, o tyle można było z tego powodu żądać rozwodu.

Od 8 kwietnia 1965 r. obowiązywać zaczęła Polskę Konwencja nowojorska z 1962 r. w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw. Jej art. 1 ust. 1 stanowi, że bez pełnej i swobodnej zgody nupturientów małżeństwo nie może być prawnie zawarte.

Polskę wiązały także inne akty międzynarodowe zawierające w sobie tą problematykę:

- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 23 ust. 3),
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (art. 10 ust. 1),
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. (art. 16 ust. 2).

⁴ A. Kozaczka, Wady oświadczenia konsensu z art. 1 kodeksu rodzinnego, a nieważność małżeństwa, NP 1957, nr 9, s. 52

H. Trammer⁵ sugerował, że Konwencja nowojorska stała się częścią polskiego porządku prawnego i zalecał „specjalistom prawa małżeńskiego” zajęcie stanowiska, wskazując na ewentualne komplikacje, jakie wyniknąć mogą z nieuregulowania tej sytuacji.

Ostatecznie projekt zmiany k.r.o. przygotowała komisja Kodyfikacyjna Praw Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości.

Prof. M. Nazar⁶ zaznaczał, że według prawa kanonicznego, nieprawidłowość aktu woli wyrażającego zgodę małżeńską, powoduje nieważność małżeństwa. Zachodziła więc rozbieżność między uregulowaniami spotykanymi w prawie polskim i w prawie kanonicznym w kwestii relewancji wad oświadczenia woli.

W przeddzień ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską powstawało pytanie, czy nieważne zawarcie małżeństwa w formie kanonicznej miałoby wykluczać *ipso iure* zawiązanie się cywilnoprawnego węzła małżeńskiego, do stworzenia którego nupturienti zmierzali składając oświadczenia woli.

Stosowną ustawę, zmieniającą unormowania nieadekwatne do ratyfikowanego Konkordatu, a także obowiązujących Polskę umów międzynarodowych, Sejm uchwalił 24 lipca 1998 r., weszła w życie 15 listopada 1998 r.

Od czasu nowelizacji małżeństwo może zostać unieważnione nie tylko z powodu zaistnienia którejś z 7 przeszkód małżeńskich lub wadliwego zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika, ale także ze względu na trzy wady oświadczeń woli nupturientów.

Są to mianowicie:

- a) stan wyłączający świadome wyrażenie woli zawarcia małżeństwa,
- b) błąd nupturienta co do tożsamości drugiej strony,
- c) bezprawna i poważna groźba.

Unieważnienia małżeństwa może żądać małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą (art. 15¹ § 2). J. Gajda⁷ sugeruje, że legitymacja czynna w tej sprawie przysługuje także prokuratorowi. (Natomiast na gruncie prawa kanonicznego z wnioskiem o stwierdzenie nieważności małżeństwa z powodu wad zgody małżeńskiej, wystąpić może

⁵ H. Trammer, Czy wada oświadczenia woli nupturientów jest przyczyną unieważnienia małżeństwa?, NP 1966, nr 1, s. 55–56.

⁶ M. Nazar, Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, KPP 1996, nr 3, Obrót prawny z zagranicą w sprawach stanu cywilnego. Konkordat (Materiały z seminarium w Lublinie w dniach 26–28 marca 1996 r.), Lublin 1997.

⁷ J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.

zarówno małżonek dotknięty tą wadą, jak i współmałżonek.⁸

Unieważnienia małżeństwa nie można żądać (art. 15¹ § 3) po upływie 6 miesięcy od ustania stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli, od wykrycia błędu lub ustania obawy wywołanej groźbą, a w każdym wypadku po upływie trzech lat od zawarcia małżeństwa. (J. Gajda uważa, że terminy te nie są wiążące dla prokuratora). Termin ten jest krótszy niż termin do uchylecia się od skutków prawnych wadliwego oświadczenia woli w k.c. i wynika z ogólnej zasady trwałości małżeństwa i faktu, że stan niepewności co do skutecznego jego zawarcia powinien być jak najkrótszy.

Jak już wyjaśniałam, swoistość czynności prawnej zawarcia małżeństwa i stosunku małżeństwa powoduje, że ujęcie normatywne wad oświadczenia woli nupturientów odbiega od tych z k.c. Ustawodawca nie zdecydował się na zamieszczenie w k.r.o. przepisu, z którego wynikałoby, że do wad z art. 15¹ § 1 odpowiednio stosuje się przepisy dotyczące wad oświadczenia woli, umieszczone w k.c.

Możliwe natomiast jest korzystanie z dorobku judykatury dotyczącego wad oświadczenia woli z k.c., oczywiście z pewną dozą uwagi.

Przy omawianiu poszczególnych wad, zwrócę uwagę właśnie na owe różnice.

Na pierwszym miejscu wśród wad ustawodawca wymienia stan wyłączający świadome wyrażenie woli zawarcia małżeństwa (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.). Zakres tego przepisu jest węższy niż art. 82 k.c., obejmuje on bowiem jedynie sytuację złożenia samego oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński. Stan wyłączający świadome wyrażenie woli musi istnieć w chwili złożenia odpowiednich oświadczeń. Powzięcie decyzji o zawarciu małżeństwa nastąpiło już co najmniej miesiąc wcześniej, bo tyle czasu musi upłynąć (*tempus deliberandi*) od podjęcia w USC czynności przygotowawczych.

Drugą różnicą pomiędzy tymi przepisami jest fakt, że w przypadku prawa rodzinnego, stan wyłączający świadomość może pojawić się z jakichkolwiek powodów. W tym miejscu należy sięgnąć także do art. 12 § 1 k.r.o., gdyż niektórzy uważają, że to on winien być podstawą unieważnienia małżeństwa w związku z chorobą psychiczną czy niedorozwojem. Rozbieżność stanowisk wynika z faktu, że stan osoby dotkniętej tymi dolegliwościami zagraża małżeństwu i dobru rodziny, a w konsekwencji sąd nie udzieli zezwolenia na zawarcie małżeństwa – więc przeszkoda z art. 12 k.r.o. pochłania niejako wadę oświadczenia woli w postaci braku świadomości z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju.

⁸ W. Góralski, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998, s. 51.

Jednakże (jak zauważa prof. M. Nazar⁹) w przypadku gdy nupturient dotknięty tymi chorobami, uzyskał zezwolenie sądu na zawarcie małżeństwa, a w chwili składania oświadczenia woli znalazł się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli, nie następuje kumulacja art. 12 i art. 15¹ § 1 k.r.o. (ponieważ choroba psychiczna nie powoduje sama przez się skutków, które ma na względzie art. 15¹ § 1 – Komentarz¹⁰). Podobnie znika podstawa unieważnienia wskazana w art. 12 w razie ustania choroby, ale można wskazać na brak świadomego wyrażenia woli w chwili składania oświadczenia.

Choć tryb zawierania małżeństw w uroczystej formie z udziałem świadków pozwala na zorientowanie się w stanie nupturienta, może jednak zdarzyć się sytuacja, że o braku świadomego wyrażenia woli zawarcia małżeństwa zdecydowały, choćby przemijające, ale istniejące w chwili składania oświadczenia zaburzenia psychiczne, nerwowe, działanie narkotyków, środków farmakologicznych, alkoholu, rozwinięte zmiany miażdżycowe. Prawo przeciwdziała w takich wypadkach niekorzystnym zwaiskom, które stanowią argument za unieważnieniem małżeństwa.

Również błąd co do tożsamości drugiej strony znalazł się wśród przyczyn unieważnienia małżeństwa (art. 15¹ § 1 pkt 2). W tej postaci odbiega on znacznie od błędu unormowanego w art. 84 k.c. Nie brany jest pod uwagę błąd co do przymiotu osoby, błąd co do złożenia oświadczenia woli i błąd co do czynności prawnej.

K. Pietrzykowski¹¹ określa, jaki błąd winien mieć wpływ na ważność małżeństwa. Jest to:

- błąd co do osoby,
- błąd istotny i wywołany przez drugiego nupturienta, nawet bez jego winy lub gdy wiedział on o błędzie lub mógł błąd z łatwością zauważyć,
- prawnie doniosły, co do tożsamości cywilnej osoby oraz błąd co do przymiotu osoby, w razie podstępного wywołania błędu.

W doktrynie trwają spory, czy błąd jako podstawa unieważnienia małżeństwa może odnosić się tylko do tożsamości fizycznej nupturienta czy również do jego tożsamości cywilnej. Pierwszy polega na tym, że nupturient zamierza poślubić osobę A, a w rzeczywistości zawiera małżeństwo z osobą B (np. bliźnięta jednojajowe, zawarcie małżeństwa przez osobę niewidomą).

⁹ M. Nazar, Wprowadzenie do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych aktów prawnych, wyd. II, Zakamycze 1999, s. 20–28, 90–92.

¹⁰ K. Piasecki, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002, s. 87.

¹¹ K. Pietrzykowski, Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa, SP 1980, nr 3/65, s. 125

Błąd co do tożsamości cywilnej to mylne mniemanie o pewnych cechach nupturienta dotyczących zarówno jego stanu cywilnego jak i stanu osobistego, np. czy jest rozwiedziony, czy jest panną/kawalerem. Stwierdzenie tej okoliczności ma charakter obiektywny, gdyż dla każdego, przeciętnego, rozsądnie myślącego człowieka pragnącego zawrzeć małżeństwo, pewne cechy stanu drugiego nupturienta są istotne i powinny być uwzględniane jako błąd co do tożsamości osoby.

Dyskusyjne jest zagadnienie pozostawienia skutków błędu co do nazwiska nupturienta ocenie w postępowaniu rozwodowym w kontekście rozkładu pożycia małżeńskiego. Nazwisko identyfikuje człowieka i odróżnia go od innych osób, zatem błąd ten jest błędem co do osoby. (Są ludzie, którym z wielu względów, np. religijnych, zależy na unieważnieniu małżeństwa, a nie jego rozwiązaniu). Pomiąć należy natomiast błąd co do tego, czy osoba o określonym nazwisku, należy do określonej rodziny.

Tożsamość cywilną nupturienta odróżnić trzeba od właściwości osobistych, takich jak np.: niemoc płciowa, transeksualizm, homoseksualizm, narkomania, alkoholizm. Fakty te, co do których drugi z nupturientów pozostawał w błędzie, przeważnie uznaje się za przyczyny rozkładu pożycia i w następstwie za uzasadniające żądanie rozwodu, a nie unieważnienia małżeństwa. Rozwiązanie takie wydaje się być właściwsze ze względu na sporadyczne występowanie tych zjawisk w wyrażonej postaci i przez to trudności w ich jednoznacznej identyfikacji.

Zdecydowanie z zakresu błędu co do tożsamości osoby wykluczyć należy niemoc płciową, gdyż nie można jej zaliczyć do okoliczności, które w stu procentach przypadków są sprzeczne z naturą małżeństwa, do tego jej wpływ na zawarcie i trwanie małżeństwa ma charakter subiektywny. Jeżeli wpłynie ona na rozkład pożycia małżeńskiego, sąd rozwiązuje małżeństwo w wyroku rozwodowym.

Znowelizowany w 1998 r. k.r.o. przewiduje wśród wad oświadczenia woli nupturientów prowadzących do unieważnienia małżeństwa, także złożenie oświadczenia pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste (art. 15¹ § 1 pkt 3).

Groźba ta:

- musi być bezprawna, czyli w grę wchodzi obawa przed użyciem prawnie niedozwolonych środków lub użyciem środków prawnie dozwolonych ale może pochodzić od drugiej strony lub osoby trzeciej
- musi być poważna, czyli rodzić obiektywnie uzasadnione obawy
- nie może wywoływać zagrożenia majątkowego o którym mowa w art. 87 k.c.
- winna być podmiotowo ukierunkowana czyli mieć na celu skłonie-

nie osoby do złożenia oświadczenia woli.

Nie mamy natomiast do czynienia z groźbą w przypadku zawarcia małżeństwa z uwagi na dominację wynikającą z pozycji społecznej jednego z nupturientów, ulegania autorytetowi rodziców, itp.

Przyjmując zasadę zamkniętej listy przyczyn uzasadniających unieważnienie małżeństwa, J. Gajda¹² proponuje uznać, że ustawodawca nie dopuścił możliwości unieważnienia małżeństwa w przypadku złożenia oświadczenia dla pozorów.

Pozorność, wymieniona w art. 83 k.c. nie została włączona do prawa rodzinnego i opiekuńczego. Problemem tym zajmował się Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 2 maja 1959 r. Stwierdził on, iż „Przez oświadczenia przed urzędnikiem stanu cywilnego nawiązuje się małżeństwo również i w przypadku złożenia ich bez woli nawiązania pożycia małżeńskiego. Dlatego z zawarciem małżeństwa bez tej woli powstają dla małżonków takie same prawa i obowiązki, jak gdyby zawarli małżeństwo z pełną wolą prowadzenia pożycia małżeńskiego”. Także K. Pietrzykowski¹³ sugeruje takie rozwiązanie. Jak wynika z treści art. 15¹ § 2, w ogóle nie wchodzi w grę uchylene się od skutków wadliwego oświadczenia woli tego typu. Pogląd ten przyjął ustawodawca, podejmując jednak próbę przeciwdziałania zawieraniu małżeństw pozorowanych z udziałem cudzoziemców¹⁴.

J. Białocerkiewicz¹⁵ wyraża zapatrywanie, że małżeństwo pozorowane jest czynnością pozorną z cywilistycznego punktu widzenia. Art. 83 § 1 k.c. podaje sytuację, gdy strony umawiają się potajemnie, że ujawnione wobec osób 3 oświadczenie woli nie wywoła skutków prawnych. Takie oświadczenie woli złożone dla pozorów jest bezwzględnie nieważne. Z. Radwański¹⁶ dodaje, że stwierdzenie nieważności czynności prawnej następuje w orzeczeniu sądowym, które ma charakter konstytutywny, ze skutkami *ex tunc*.

K. Piasecki¹⁷ k.r.o. (s. 90) uważa, że pozorność oświadczenia woli nupturientów nie jest wadą oświadczenia woli, która mogłaby stanowić podstawę unieważnienia małżeństwa, ponieważ nie znajduje oparcia w art. 15¹ k.r.o.

¹² J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 70–75.

¹³ K. Pietrzykowski, Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa, SP 1980, nr 3/65, s. 125.

¹⁴ T. A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, Zarzys prawa cywilnego, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2002, s. 549.

¹⁵ J. Białocerkiewicz, Cudzoziemcy w RP, Toruń 2001, s. 188.

¹⁶ Z. Radwański, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2002.

¹⁷ K. Piasecki, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002.

Warto przyjrzeć się bliżej rozwiązaniu przyjętemu przez ustawodawcę, który jednak wyłączył możliwość unieważnienia małżeństwa pozorowanego.

Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 o cudzoziemcach¹⁸ w art. 17a (o zawarciu małżeństwa wyłącznie w celu uzyskania zezwolenia... – dodanym w związku z Rezolucją Rady z 4 grudnia 1997 r. w sprawie podjęcia środków przeciw małżeństwom zawartym tylko w celu koniunkturalnym) wymienia szereg elementów, które mogą świadczyć o zawarciu małżeństwa wyłącznie w celu uzyskania zezwolenia na pobyt czasowy w Polsce. Na ich podstawie, w trybie postępowania administracyjnego, dokonuje się oceny małżeństwa jako symulowanego bądź nie, a pierwsza możliwość powoduje uzasadnioną odmowę wydania cudzoziemcowi pozwolenia na pobyt czasowy w Polsce.

Wprowadzenie do k.r.o. art.15¹, spowodowało rozszerzenie katalogu podstaw unieważnienia małżeństwa. Uwzględnia on trzy wady, które mogą zaistnieć przy składaniu oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński podległy prawu polskiemu, złożone tak w formie cywilnej (art. 1 § 1) jak i wyznaniowej (art. 1 § 2). Ujęcie normatywne tych wad odbiega od zawartej w k.c. ogólnej regulacji prawnie doniosłych wad oświadczenia woli.

Bibliografia:

1. J. Białocerkiewicz, *Cudzoziemcy w RP*, Toruń 2001, s. 188.
2. T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2002.
3. J. Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.
4. W. Góralski, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998.
5. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne (aktualiz. I uzupeł.: M. Nazar)*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001.
6. Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, Nowy Jork 10 XII 1962 r. (Dz. U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53, załącznik).
7. A. Kozaczka, *Wady oświadczenia konsensu z art. 1 kodeksu rodzinnego, a nieważność małżeństwa*, NP 1957, nr 9, s. 52.
8. K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1999.

¹⁸ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o cudzoziemcach (Dz. U. z 2001 r. Nr 127, poz. 1400).

9. M. Nazar, Wprowadzenie do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych aktów prawnych, wyd. II, Zakamycze 1999.
10. M. Nazar, Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, KPP 1996, nr 3, Obrót prawny z zagranicą w sprawach stanu cywilnego. Konkordat (Materiały z seminarium w Lublinie w dniach 26–28 marca 1996 r.), Lublin 1997.
11. K. Piasecki, Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002.
12. K. Pietrzykowski, Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa, SP 1980, nr 3/65, s.125.
13. Z. Radwański, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2002.
14. T. Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2001.
15. T. Smyczyński, Nowelizacja prawa małżeńskiego, PiP 1999, nr 1.
16. J. Strzebińczyk, Prawo rodzinne, Zakamycze 2002.
17. J. Strzebińczyk, Zawarcie małżeństwa wyznaniowego podlegające prawu polskiemu, Rejent 1999, nr 4.
18. Orzeczenie SN z dnia 2 maja 1959 r., 2 CR 219/58, RPEiS 1960, nr 3, s. 286.
19. H. Trammer, Czy wada oświadczenia woli nupturientów jest przyczyną unieważnienia małżeństwa?, NP 1966, nr 1, s. 55–56.
20. Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 r. o cudzoziemcach (Dz. U. z 2001 r. Nr 127, poz. 1400).
21. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001.